

חגית לרנאו, עבריינות ואכיפת חוק: תיאוריה, מדיניות, ביקורת. חיפה: פרדס, 2016. 339 עמ'.

טלי גל

עולם הקרימינולוגיה, המתואר בספרה של חגית לרנאו, הוא עולם חי, שוקק, צמוס בדרמות אנושיות ובתנועה בלתי פוסקת של תפיסות, תאוריות וגישות. המחברת טווה בכישרון רב את סיפורה של הקרימינולוגיה בעת המודרנית, ובתוך כך היא יוצרת הקשרים רעיוניים ואידאולוגיים על-פי העקרונות המארגנים את תחום הדעת ומתוך קישור בין תאוריות לבין פרקטיקות. על ציר אחד מסודרות התאוריות והגישות לפי הסיבות המיוחסות לעבריינות: בקצה אחד מתוארות תאוריות המתמקדות בגורמים אינדיווידואליים (התפיסה הקלאסית והנאו-קלאסית ולאחר מכן הפוזיטיביזם), ואילו בקצה האחר מובאות תאוריות המתייחסות לגורמים סביבתיים (תאוריות סוציולוגיות ומקרו-סוציולוגיות). הציר השני, המתנהל במקביל לציר הראשון ושזור לאורך כל פרקי הספר, מציג את הקשרים השונים בין התאוריה לבין המדיניות. כך מתקבלת תמונה לכידה, אם כי מורכבת, של התאוריות הקרימינולוגיות השונות לצד תגובות חברתיות וגישות מעשיות להתמודדות עם עבריינות ועם פשיעה. כדי להגיע ללכידות היחסית הזאת דילגה לרנאו בין זמן לבין מקום, וכך היא קשרה בין רעיונות לבין תאוריות שנוולדו והתפתחו במאות שונות וביבשות שונות. הפיתוח הרציני ביותר של השילוב בין שני הצירים נעשה בשער החמישי והאחרון של הספר, הסוקר את מדיניות הכליאה והענישה על ציר הזמן, בד בבד עם עלייתן ונפילתן של ארבע הפרדיגמות השונות המתוארות בארבעת השערים הראשונים. נוסף על שני הצירים האלה היטיבה לרנאו לעשות ותיבלה את הספר בדוגמאות מן ההיסטוריה, הממחישות את הקישורים שהיא מציעה בין תאוריות לבין מדיניות ענישה.

כאמור, הספר מחולק לחמישה שערים: ארבעת הראשונים סוקרים ארבע פרדיגמות דומיננטיות בעולם הקרימינולוגיה, והחמישי סוקר את מדיניות הענישה והכליאה בעולם ובישראל על-פי פרדיגמות אלו. השער הראשון עוסק בתפיסה הקלאסית ובגישות הנאו-

* ד"ר טלי גל, בית הספר לקרימינולוגיה, אוניברסיטת חיפה.
דואר אלקטרוני: tali.gal.04@gmail.com

קלאסיות, שהתאפיינו בהתמקדות ביחיד, בהדגשת הבחירה החופשית ובניצול הזדמנויות. לפי פרדיגמה זו, התגובות לפשיעה, שנוצרו על-פי התפיסות שהתפתחו במסגרתה, התמקדו בגמול ובהרתעה, ומאוחר יותר גם באכיפה ובצמצום הזדמנויות לפשיעה. השער השני עוסק בפוזיטיביזם – פרדיגמה המתמקדת בפתולוגיות פיזיות או נפשיות ומשלבת בין גורמים ביולוגיים לבין גורמים סוציולוגיים כסיבות לעבריינות. גם כאן מתברר הקשר בין התאוריות לבין המדיניות, ומוצג דיון בגישות שיקומיות שונות. הניתוח מבהיר היטב את המעבר שהתרחב במערכת אכיפת החוק מדיון מוסרי לדיון קליני ואת שילובם של אנשי מקצוע טיפוליים בתהליך המשפטי ולאחריו. השער השלישי עוסק בתאוריות סוציולוגיות – הסביבה הקרובה כמשפיעה על היחיד – ומסביר כיצד מוקד השיח הקרימינולוגי נע מתחום הרפואה לתחום הסוציולוגיה. נסקרות בו תאוריות המתייחסות לאינטראקציה, ללמידה, לסביבה פיזית ולאקולוגיה חברתית, וגם תאוריות העוסקות בתיוג, בהליך הוגן, במסלולי חיים, בפשיעה ובמרחב. נוסף על כך נדונה בו המדיניות המשלבת בין שיקום יחידני לבין שיקום סביבתי, והיא מודגמת באמצעות פרויקטים, שחלקם יובאו גם לישראל, כגון בתי משפט לסמים, בתי משפט פותרים בעיות ועיר ללא אלימות. השער הרביעי מפליג לעבר תאוריות מקרו-סוציולוגיות, ובעיקר לעבר גישות ביקורתיות ורדיקליות המתייחסות לפערי הכוחות בין קבוצות בחברה, כגון המרקסיזם, הפמיניזם, הפוסט-מודרניזם והאבוליסטיוניזם. לפי לרנאו, המשותף לכל הגישות הללו הוא טענתן שמדיניות הענישה משמרת הבדלי מעמדות. השער החמישי שונה, כאמור, וסוקר את מדיניות הכליאה והענישה על ציר הזמן בד בבד עם עלייתן ונפילתן של ארבע הפרדיגמות השונות. כמו כן, מוצג בו סיכום מצוין של התאוריות השונות ושל האופן שבו הן השפיעו, בקווים גסים, על מגמות הענישה בעולם, ובעיקר בארצות הברית.

למרות היכרותי עם רבים מן הנושאים המתוארים בספר, קראתי אותו בהנאה ובעניין רב. כמי שמתעניינת בחקר הצדק המאחה, באופן טבעי חיפשתי, ומצאתי, את התייחסותה לגישה זו (עמ' 233–235). יפה עשתה לרנאו שחיברה בין גישת הצדק המאחה לבין גישות מקרו-סוציולוגיות, כגון אבוליסטיוניזם והשבת הכוח לקהילה, שכן ניתן היה למקמו גם בגישות של שיקום או נאו-ליברליזם ובגישות נאו-קלאסיות אחרות. בעצם הבחירה להציב את הגישה בשער הרביעי הדגישה המחברת את חשיבות הקהילה בתפיסה זו והצהירה למעשה כיצד "צדק מאחה אידאלי" אמור להיראות. לצד זאת היא מציגה גם את הביקורות כלפי גישת הצדק המאחה, שחלקן מבוססות על הפער בין התאוריה לבין המציאות וחלקן נובעות גם הן מגישות מבניות-ביקורתיות. הגישה הפמיניסטית מדגישה את הסיכון בהנצחת יחסי כוח בין גברים לבין נשים ובהחזרתן של אלימות וכוחנות לזירה הפרטית, לאחר שיצאו משם בעקבות מאבקים ארוכי שנים. הגישה המרקסיסטית מדגישה את הסיכון שקבוצות מוחלשות יישארו מושתקות גם בתהליכי צדק מאחה, אם מכיוון שלא יגיעו לתהליכים אלו כלל ואם מכיוון שחסרים להן הכלים להשתתף באופן שוויוני בשיח אמתי. לבסוף, זרמים רדיקליים ופוסט-מודרניים מדגישים את התנערות המדינה מטיפול בעבריינות על-ידי תהליך "מופרט" של צדק בלא להבין את אחריותה לשיקום הפוגע והנפגע, אלא מתוך הדגשת חשיבותה של הקהילה כמשאב.

בהינתן המסגרת האדברסרית-אינדיווידואליסטית (נאו-קלאסית, כתיאורה של לרנאו) של ההליך הפלילי, נראה שתכניות השואפות לקיים תהליכי צדק מאחה, המקיימים את האידאל, נאלצות לנוע נגד הזרם. עובדה זו באה לידי ביטוי ביתר שאת במציאות העירונית, הקפיטליסטית והבלתי שוויונית שאנו חיים בה. לא פלא אפוא שעמותת מוזאיקה, שהיא הגוף היחיד המקיים כיום תהליכים קהילתיים של צדק מאחה על-פי מתווה שפותח במשרד המשפטים, קיימה מאז תחילת פעילותה בתחום הצדק המאחה בשנת 2008 לא יותר מ־30 היוועדויות. עם זאת, נוכחותה המשמעותית של "הקהילה" ברוב התהליכים הללו, ומעורבותם של נפגעים ומבצעי עברה מתרבויות, מדתות ומרמות חברתיות-כלכליות מגוונות בהם, מדגימות את הפוטנציאל הגלום בגישה.

גם בתי המשפט הקהילתיים, שהחלו לפעול לאחרונה בישראל (בית המשפט הקהילתי הראשון החל לפעול בבאר שבע בשנת 2014, ובית המשפט השני החל לפעול ברמלה בשנת 2015), שואפים לבטא תפיסות חברתיות רחבות המכירות באחריותן של המדינה והקהילה המקומית כלפי מבצעי עברה. בסמוך לפרסום ספרה של לרנאו התקבלה החלטת ממשלה להקים בית משפט קהילתי בכל אחד ממחוזות השיפוט בישראל. בהתאם לכך החל לפעול לאחרונה בתל אביב בית המשפט הקהילתי השלישי בראשות כבוד השופט מלמד, המכהן גם כשופט בית המשפט לסמים. בשל היותי מעורבת, לצד ד"ר הדר דנציג-רוזנברג, במחקר מלווה לבתי המשפט הקהילתיים אוכל להעיד כי המודל הישראלי שונה מבתי משפט קהילתיים אחרים בעולם, בכך שהוא פוסע צעד נוסף קדימה בקבלת אחריות חברתית רחבה לתופעת העבריינות.

באשר לעתיד, לרנאו מביעה תקווה שהרחבת המודל של בתי משפט לפתרון בעיות ימנע משבר כליאה בישראל, הדומה למשבר המתרחש בארצות הברית:

לא ניתן לדון בעבריינות ובמדיניות כלפי עוברי חוק מבלי להחזיק בעמדה מסוימת ביחס לחלוקת האחריות בין הפרט לבין החברה, להשפעה של נסיבות החיים על עבריינות, לקשר שבין שוויון כלכלי לעבריינות ולהשלכות של התובנות הללו על אופי התגובה החברתית כלפיה... חשוב שהכרעות אלו תתבססנה על מידע מחקרי ועל נתונים אובייקטיביים... ולא על תפיסות עולם (עמ' 289).

חלופות שונות, הנמצאות כיום בישראל בשלב כזה או אחר של יישום – בתי משפט קהילתיים, הליכי צדק מאחה, תהליכי "הסדר מותנה" ועוד – משקפות את מגוון הדעות והתפיסות בנוגע לנושאים שלרנאו מעלה בספרה. למרבה השמחה, פיתוחן של חלופות אלו מלווה במחקרי הערכה ומבוסס על מידע תאורטי ומחקרי.

ספרה של לרנאו מספק טעימה של מגוון התאוריות ומפנה את הקורא לספרות המרכזית המסבירה כל תאוריה. וחשוב מכך, הספר מציע התבוננות כוללנית ומשולבת במגמות שהתבססו לאורך השנים הן במחקר ובתאוריה והן במדיניות הציבורית ובפרקטיקה. מעניין לראות כיצד יתייחס ספר ההמשך של לרנאו לתופעות חדשות: הגירה, טרור, פליטים, פשיעה של אוליגרכים וקשרי הון-שלטון.